

HALİL HULKİ EFENDİ VE SİRÂCÎ FÎ NAZMÎ'L-ÎSÂĞÛCÎ İSİMLİ ESERİ Halil Hulki Efendi and the Work Titled Sirâcî fî Nazmî'l-Îsâğûcî

Sedat Akay

Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Arapça Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, sedatakay56@gmail.com, orcid.org/0000-0003-2210-7696

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 05.10.2022

Kabul/Accepted: 05.11.2022

DOI: 10.51592/kulliyat.1184525

Anahtar Kelimeler

Arapça, İsâğûcî, Sirâcî, Ebherî, Halil Hulki Efendi.

Keywords

Arabic, İsâğûcî, Sirâcî, Ebherî, Halil Hulki Efendi.

ÖZ

Mantık terim olarak; zihni hata yapmaktan koruyan, doğru düşünmenin kurallarını, ölçülerini ve metotlarını gösteren ilim veya sanatın adıdır. Miladi 7. yy.'dan itibaren İslam dünyasına giren mantık bilimi, ilerleyen zamanlarda İslami ilimler arasına giren bir disiplin haline gelmiştir. Geleneksel eğitim sisteminde mantık ile ilgili okutulan eserler genellikle Arapça kaleme alınmış ve bu eserlerin bir kısmının ezberlenmesi gerektiği için de birçoğu manzum olarak telif edilmiştir. Osmanlı Medreselerinde yüzyıllarca okutulan mantık kitapları arasında yer alan "İsâğûcî" adlı eserle ilgili; şerh, talikat, haşiye ve tercüme türünde birçok çalışma yapılmıştır. Fakat nazmen tertip edilmesi açısından az sayıda bulunan örneklerden birisi de Halil Hulki Efendi'nin "Sirâcî fî Nazmî'l- İsâğûcî" adlı eseridir. Halil Hulki Efendi, bu eserinde, "İsâğûcî" deki konuları manzum olarak 152 beyitte toplayarak basit ve anlaşılır bir dil kullanmaya çalışmıştır. Çalışmamızın konusunu, Halil Hulki Efendi ve Sirâcî fî Nazmî'l İsâğûcî adlı eseri oluşturmaktadır. Beş bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde; yazarın hayatı ve eserleri, ilmî ve edebî şahsiyeti hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde; İsâğûcî ve İsâğûcî üzerine yapılmış çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde; Sirâcî fî Nazmî'l İsâğûcî'nin özellikleri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümde; Sirâcî fî Nazmî'l İsâğûcî'nin biçim ve içerik yönünden tahlili yapılarak mantık bilimi ile Arap dili ve belagatindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Beşinci bölümde ise eserin bilgisayarda yazılmış Arapça tam metni verilmiştir.

ABSTRACT

Logic as a term; It is the name of the science or art that protects the mind from making mistakes and shows the rules, measures and methods of correct thinking. The science of logic, which entered the Islamic world since the 7th century AD, later became a discipline that entered the Islamic sciences. In the traditional education system, works related to logic were generally written in Arabic, and since some of these works had to be memorized, most of them were written in verse. Regarding the work named "İsâğûcî", which is among the logic books taught in Ottoman Madrasahs for centuries; many studies have been carried out in the type of commentary, talikat, annotation and translation. However, one of the few examples in terms of verse composition is Halil Hulki Efendi's "Sirâcî fî Nazmî'l-İsâğûcî". In this work, Halil Hulki Efendi tried to use a simple and understandable language by collecting the subjects in "İsâğûcî" as 152 couplets in verse. The subject of our study is the work of Halil Hulki Efendi and Sirâcî fî Nazmî'l İsâğûcî. In the first part of the study, which consists of five parts, Information is given about the life and works of the author, his scientific and literary personality. In the second part, information about Isaguci is given. In the third part, general information about the characteristics of Sirâcî fî Nazmî'l İsâğûcî is given. In the fourth chapter, by analyzing Sirâcî fî Nazmî'l İsâğûcî in terms of form and content, his place in Logic and Arabic Language and Rhetoric was tried to be determined. In the fifth chapter, the full text in Arabic written on the computer is given.

Atıf/Citation: Akay, S. (2022), "Halil Hulki Efendi ve Sirâcî fî Nazmî'l-Îsâgûcî İsimli Eseri", *Külliyyat, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 18 (Aralık), 155-173.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Sedat AKAY, sedatakay56@gmail.com

GİRİŞ

Arapça mimli masdar olan ve "netaka/نطق" kökünden türeyen mantık, "konuşmak" anlamını ifade eder (İbn Manzûr, t.y.: 6/4462). Bilimsel bir terim olarak ise; düşünme esnasında zihni hata yapmaktan koruyan, doğru düşünmenin kaidelerini, ölçülerini ve metotlarını gösteren ilim veya sanatın adıdır (Emiroğlu, 2003:18).

İslam mantık bilginleri, genellikle mantığı, "kaidelerine uyulduğu zaman zihni hata yapmaktan koruyan bir fen" (Cürcani, 1997:224) veya "insanı, sahih fikri fasit fikirden ayırmaya muktedir kılacak kaideleri öğreten alet ilmi" (el-Mağnîsî, 1855:5) şeklinde tarif etmişlerdir. Mantık, hata veya yanlış yapmanın mümkün olduğu hallerde düşünme kuvvetini doğru bir şekilde yönlendirecek imkânları içeren bir sanat ve akıl sayesinde ortaya çıkarılması mümkün olan her türlü bilgi konusunda kişiyi hata veya yanlıştan koruyacak kuralları öğreten bir tekniktir. Dile kıyasla dil bilgisinin fonksiyonu ne ise akla kıyasla mantığın fonksiyonu odur. Dil bilgisi, konuşma esnasında dili yanlış yapmaktan koruduğu gibi mantık da soyut ve tümel kavramlar hakkında aklın hataya düşmesine engel olmakta ve bu amaçla birtakım kurallar koymaktadır (Emiroğlu, 2003:19).

Miladi 7. yy.'dan başlayarak tercümeler yoluyla İslam dünyasına giren mantık bilimi, ilerleyen zamanlarda İslami ilim faaliyetleri açısından esas alınan bir disiplin haline gelmiştir. Bu süreçte el-Kindî (öl. 866), el-Fârâbî (öl. 950), İbn-i Sînâ (öl. 1037) ve el-Gazâlî (öl. 1111) başta olmak üzere birçok bilim adamı başat bir rol oynamıştır. Özellikle el-Gazâlî'nin İslam âleminde yerleşmiş birtakım mantık aleyhtarı düşünce ve eylemlere karşı çıkararak mantığın, İslam usul ilimlerine tatbik edilmesi gerektiğini savunması ve "mantık bilmeyen kişinin ilmine itibar edilemeyeceği" fikrini ortaya koyması neticesinde medreselerde yaygın bir şekilde mantık ilimi okutulmaya başlanmıştır (Kömürcü, 2018:49).

Medreselerde mantık ilmi ile ilgili okutulan eserler genellikle Arapça kaleme alınmış ve bu eğitim sisteminde hâkim olan anlayış doğrultusunda okutulan kitaplardan bir kısmının ezberlenmesi gerektiği için ders kitaplarının bazıları manzum olarak telif edilmiştir. Osmanlı Medreselerinde yüzyıllarca okutulan mantık kitapları arasında yer alan Esîrüddîn el-Ebherî'nin (ö. 1265), *Îsâgûcî* adlı eseriyle ilgili; şerh, talikat, haşiye ve tercüme türünde birçok çalışma yapılmıştır. Fakat nazmen tertip edilmesi açısından az sayıda bulunan örneklerden birisi de Halil Hulki Efendi'nin *Sirâcî fî Nazmî'l- Îsâgûcî* adlı eseridir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş devri arasındaki bir zaman diliminde yaşayan Halil Hulki Efendi, *Sirâcî fî Nazmî'l- Îsâgûcî* adlı eserinde, el-Ebherî'nin *Îsâgûcî* isimli mantık kitabında işlediği konuları manzum olarak 152 beyitte toplamıştır. Mesnevi nazım biçimiyle yazılan ve *recez* vezni kullanılan bu eserde, basit ve anlaşılır bir dil kullanılmasına dikkat edilmiştir.

Bu çalışmada; Halil Hulki Efendi'nin hayatı, eserleri, siyasî, ilmî ve edebî şahsiyetinin yanı sıra *Sirâcî fî Nazmî'l İshâgûcî*'nin biçim ve muhteva açısından tahlili yapılarak mantık ilmi ile Arap dili ve belagatindeki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. HALİL HULKİ (AYDIN) EFENDİ'NİN HAYATI

1285/1869 yılında Siirt'te dünyaya gelen Halil Hulki Efendi'nin; babası Hacı Mehmet Efendi, annesi Halime Hanım'dır. Küçük yaşlardan itibaren ilme merak salan Halil Hulki Efendi, ilk ve orta öğrenimini yaptığı esnada zamanın Siirt medreselerine de devam ederek önce Kur'an-ı Kerim'i hıfz etmiş; daha sonra medreselerde okutulan sarf, nahiv, mantık, belagat, fıkıh, tefsir, hadis, akaid, kelam gibi ilimleri tahsil etmiştir. İptidai ve rüştiye öğrenimini Siirt'te bitirdikten sonra eğitimini geliştirmek amacıyla İstanbul'a giderek ilim hayatına devam etmiş ve 1894'te dönemin meşhur dersiamlarından Atif Bey'den ilmî icazetname almıştır (Atalay, 1946: 121; Arıtürk, 2003: 181; Kılıççioğlu, 1992: 24; Bayhan, 2009:3).

1899 yılında Siirt'e döndükten sonra müderrislik, rüştiyede muallimlik ve bidayet mahkemesi azalığı gibi görevlerde bulunan Halil Hulki Efendi, 24 Ağustos 1908'de Siirt Müftülüğüne tayin edilmiştir (Atalay, 1946:121).

Siyasete girerek milletvekili seçilen ve altı dönem milletvekilliği yapan Halil Hulki Aydın, 04.06.1940 tarihinde hayata veda ederek Ankara Cebeci Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir (Arıtürk, 2003:189).

1.2. Öğrencileri

Halil Hulki Efendi müderrislik hayatı boyunca birçok öğrenci yetiştirmiştir. Biraderi olan Cemil Aydın öğrencileri arasında en önde geleni olup Siirt'te matbaacılık ve gazeteciliğin öncüsü olmuş, Kurtuluş Savaşı yıllarında Erzurum Kongresi'ne katılarak Siirt'i temsil etmiştir (Atalay, 1946: 121; Çil, 2005:162; Kılıççioğlu, 1992: 24).

1.3. Eserleri

Siyasi şahsiyeti ve ilmî kudretinin yanı sıra şiir, gazel ve kasideleri ile de meşhur olan Halil Hulki Efendi, yeni bir eser ortaya koymaktan ziyade medreselerde okutulan eserleri nazım tarzında yeniden kaleme almıştır. Halil Hulki Efendi'nin, bilinen eserleri şunlardır:

1.3.1. *Muktetafu'l-Ezhâr fî Nazmî İzhârî'l-Esrâr*

İmam-ı Birgivi ismiyle şöhret bulan Muhammed b. Ali Zeynüddin'in (öl. 1573) medrese çevrelerinde büyük rağbet gören ve Arapça dilbilgisinin temel konularını kısa sürede ve kolay bir şekilde öğretmek amacıyla kaleme aldığı ders kitabı mahiyetindeki *İzhârî'l-Esrâr* adlı eserinin nazma çevrilmiş hâlidir (Yüksel, 1992:192).

Halil Hulki Efendi'nin, *İzhârî'l-Esrâr*'ın daha kolay anlaşılması ve akılda kalması için kaleme aldığı bu eser, bin beyitten (elfiyye) müteşekkil olup 1309/1891 yılında İstanbul'da Sanayi Mektebi Matbaası'nda basılmıştır (Aydın, 1309).

1.3.2. *Makâmâtü'l-Ehaveyn fî Menâkibi's-Sâdâti Evlâd-i Seyyidinâ el-Hüseyn*

Halil Hulki Efendi'nin kardeşi Cemil Aydın ile birlikte makâme tarzında kaleme aldığı bu eserin el yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Makâme kelimesi, ayağa kalkmak anlamına gelen "kâme/قام" fiilinden türemiş olup ism-i mekân olarak makâme, birinin ayakta durduğu yer; mastar olarak ise ayakta durmak, ayağa

kalkmak anlamlarına gelir (Er, 1994:26). Edebî bir terim olarak ise hayalî bir kahramanın başından geçen olayların hayalî bir hikâyeci tarafından anlatıldığı kısa hikâyelerden (makamlar/makâmât) meydana gelen edebî türdür (Ayyıldız, 2003: 417).

Bu edebî akım, Abbasiler devrinde İbnu'l-Amîd (öl. 360/970), el-Harezmi (ö.383/993) ve Bediü'z-zamân el-Hemedânî (öl. 398/1008) gibi müelliflerle zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde ortaya konan makâme türündeki eserlerde secî' ve cinasa son derece bağlı kalınarak, derin anlamlı ve ender kullanılan kelimelere çokça yer verilmiştir (Er, 1994:28).

Hemedânî ile Harîrî'nin (öl. 516/1122) makâme tarzında telif ettikleri eserler birçok edebiyatçı tarafından taklit edilmiş, özellikle Harîrî'nin *Makâmât*'ı Arap belagatinin sembolü sayılarak günümüze kadar değerini korumuştur (Ayyıldız, 2003: 418).

Halil Hulki ve kardeşi Cemil Efendi, bu eseri makâmât geleneğine uyararak edebî sanatlardaki yetkinliklerini göstermek amacıyla Hazreti Hüseyin'in (ra) soyundan gelip kendi dönemlerinde yaşamış ve devletin önemli mevkilerinde görev yapan zatlar hakkında makâme türünde kaleme almışlardır. Eserin yazma nüshası, Millet Yazma Eser Kütüphanesi Ali Emin Kitaplığı 1148 numarada kayıtlıdır. 14 varaktan oluşan eserin her sayfası 19 satırdan meydana gelmektedir. Eser, siyah mürekkeple ve gayet düzgün, okunaklı bir rik'a hattı ile yazılmıştır. Eserin başında ve sonunda Ali Emîrî Efendinin şahsî mührü bulunmakta olup eserin başka herhangi bir nüshası tespit edilememiştir (Batur ve Akay, 2022: 505).

Halil Hulki Efendi ve kardeşi Cemil Efendi'nin bu akıma uyararak edebî sanatlardaki ustalık maharetlerini sergilemek amacıyla kaleme aldıkları bu eser adeta bir edebî sanat galerisi özelliği taşımaktadır (Akay, 2019: 47-48).

1.3.3. Muziletu'l-Gavâmid fî Fenni'l-Ferâid

İbn-i Lebban'ın (öl. 402/1011) ferâiz ilmine dair telif ettiği *Kitâbü'l-İ'câz* adlı eserin nazmedilmiş hâlidir.

Ferâiz, farz kökünden türemiş olup sözlükte, "bir şeyi takdir etmek, belirlemek" veya "belirlenmiş, tayin ve takdir edilmiş, pay" anlamlarında kullanılmaktadır. Ferâiz, zamanla mirasçıların terekedeki payları anlamında kullanılan bir terim haline gelmiştir. (Bardakoğlu, 1995:362).

Halil Hulki Efendi'nin bu eseri 1310/1892 yılında İstanbul'da basılmış olup son sahifesinde bulunan kayıttan, eserin 1305/1887 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır (Aydın, 1310).

1.3.4. Sirâcî fî Nazm-i Îsâgûcî

Medreselerde mantık alanında okutulan muhtasar bir kitap olup Esîrüddîn el-Ebherî'nin telif ettiği *Îsâgûcî* isimli eserin nazma çevrilmiş hâlidir. Halil Hulki Efendi'nin bu eseri 1311/1893 yılında İstanbul'da basılmıştır (Aydın, 1311).

2. ÎSÂGÛCÎ

Îsâgûcî, Esîrüddîn el-Ebherî'nin kaleme almış olduğu mantık kitabıdır. Mantığın tüm konularını içermekle beraber son derece muhtasar olan ve *er-Risâletü'l-Esîriyye fî'l-Mantık* adıyla da tanınan bu eser mantık ilmi alanında

medreselerde okutulan ilk kitap olması bakımından önemli bir yere sahiptir. *Îsâgûcî* mantıkçılar tarafından çok rağbet görmüş, eserle ilgili birçok şerh ve haşiye yazılmıştır. Batı dünyasında da büyük ilgi gören *Îsâgûcî*, birçok Batı diline çevrilmiştir (Bingöl, 2000:488).

Eserde yer alan konular şu şekilde sıralanmıştır:

1. Risâlenin yazılış amacı
2. Delâlet (örtüşme, içlem, gereklilik) kavramı
3. Yalın (müfred) ve birleşik (mürekkeb) kavramları
4. Tümel (küllî) ve tikel (cüz'î) kavramları
5. Beş Tümel
6. Tam tanım (hadd-i tâm)
7. Eksik tanım (hadd-i nâkıs)
8. Tam tasvir (resm-i tâm)
9. Eksik tasvir (resm-i nâkıs)
10. Yüklemler önerme
11. Şartlı önerme
12. Çelişki (tenâkuz)
13. Döndürme (aks)
14. Önermenin Unsurları (durûb)
15. Kıyas şekilleri ve kalıpları
16. Bağlantılı kıyas (el-kıyâsu'l-iktirânî)
17. Seçmeli kıyas (el-kıyâsu'l-istisnâî)
18. İspat (el-burhân)
19. Kesinlik taşıyan önermeler
20. Diyalektik (el-cedel)
21. Retorik (el-hatâbe)
22. Poetik (eş-şî'r)
23. Sofistik (el-muğalata)

2.1. *Îsâgûcî* Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Îsâgûcî üzerine azımsanmayacak sayıda şerh yapılmış olup bunlar arasından Molla Fenârî'nin (öl. 1431) *el-Fevâ'idü'l-Fenâriyye*'si ile Zekeriyâ el-Ensârî'nin (öl. 1520) *el-Muttala'* adlı şerhi en meşhurlardır. *Îsâgûcî* ile ilgili

önemli bir şerh çalışması da Hüsameddin Hasan el-Kâtî'ye (öl. 1359) aittir (Bingöl, 2000: 488-489; Sarioğlu, 2016: 45; Kömürcü, 2018: 53-54).

Îsâgûcî nazma da çevrilmiş olup bunlar arasından Abdurrahman el-Ahdaî'nin (öl. 1575) *es-Süllemü'l-Müevnak fî'l-Mantık* adlı kitabı en fazla rağbet gören eserlerdendir. (Bingöl, 2000:489).

Eser ilk olarak P. Thomas Novariensis tarafından Latinceye tercüme edilip 1625 tarihinde Roma'da basılarak Batı'ya tanıtılmıştır. Batıda büyük bir ilgiyle karşılaşılan *Îsâgûcî* bunun ardından çeşitli dillere çevrilmiştir (Bingöl, 2000: 489; Sarioğlu, 2016: 45; Kömürcü, 2018: 554).

3. *Sirâcî fî Nazmî'l- Îsâgûcî*

Halil Hulki Efendi bu eserinde, el-Ebherî'nin *Îsâgûcî* isimli mantık kitabında işlediği konuları manzum olarak 152 beyitte toplamıştır.

Kapak bölümünde kitabın adı *Sirâcî fî Nazmî'l-Îsâgûcî* olarak kaydedildikten sonra; "Arabî Halil Hulki Efendi'nin eser-i bedia-nümalarıdır." kaydı düşülmüştür. Bu kaydın altında;

سفری جاء الیکم و هو محرر برشیق نظم لفظه مستعذب
فإذا بدا لا تستقلوا حجه و حیاتکم فیہ الكثير الطیب

"Tatlı kelimelerle dolu süslü bir nazım

İle yazılıp geldi size bu kitabım

Hacmini görüp hor görmeyin sakın

Andolsun güzellikle bezenmiştir yazım"

Şeklinde okuyucuya hitaben yazılmış bir şiir vardır.

1-9 arasındaki beyitler: Giriş kısmı olup besmele, hamdele ve salvele kısmından sonra kitabın konusu ve bölümleri hakkında bilgi verilmiştir. Mantık kaideleri dokuz kısma ayrılmıştır.

11. beyit: Beş tümel/külliyât-ı hams (cins, nev, fasıl, hassa, araz)

12-15. beyitler: Lafzın mutabakat/örtüşme, iltizam/gereklik ve tazammun/içlem bakımından delâlet ettiği manalar.

16-19. beyitler: Yalın (müfred) ve birleşik (mürekkeb) kavramları

20-28. beyitler: Tümel (küllî) ve tikel (cüz'î) kavramlar

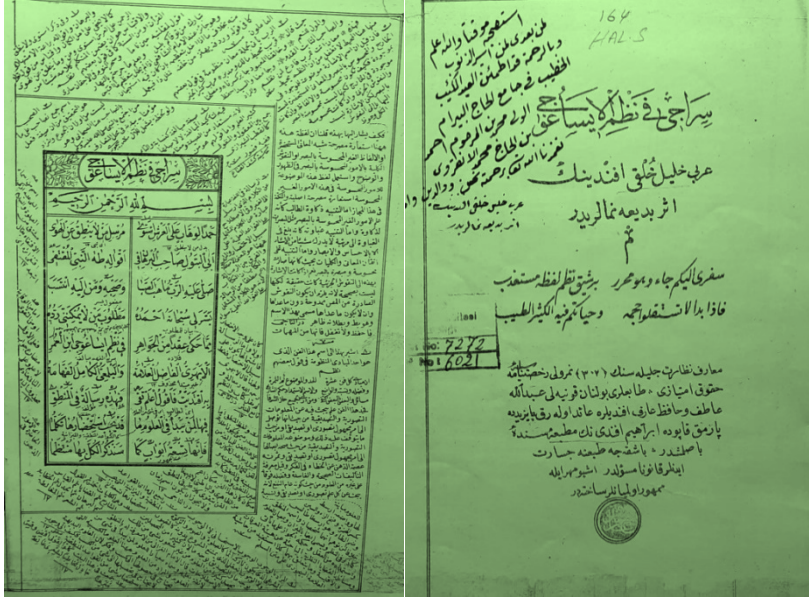
29-30. beyitler: Cinsin tanımı kısımları ve örnekleri

31-34. beyitler: Nev'in/türün tanımı kısımları ve örnekleri

35-39. beyitler: Fasılın/ayrımın tanımı kısımları ve örnekleri

40-42. beyitler: Arızî/ilintisel özelliklerin tanımı, kısımları ve örnekleri

- 43-50. beyitler: Hassanın/özelliğın tanımlı, kısımları ve örnekleri
- 51-53. beyitler: Tam tanım (hadd-i tâm)
- 54-55. beyitler: Eksik Tanım (hadd-i nâkıs)
- 56-58. beyitler: Tam tasvir (resm-i tâm)
- 59-62. beyitler: Eksik tasvir (resm-i nâkıs)
- 63-62. beyitler: Kazıyye/önerme, yüklemli ve şartlı önermelerin tanımları ile örnekleri
- 66-73. beyitler: Önermelerin kısımları olan; mevzu/konu, mahmul, mukaddem/ilk öncül ve talî/ikinci öncül hakkında bilgiler
- 74-81. beyitler: Şartlı önermenin kısımları ve örnekleri
- 82-91. beyitler: Çelişki (tenakuz)
- 92-104. beyitler: Döndürme (aks)
- 105-111. beyitler: Kıyas, orta terim/el-haddü'1-evsat, küçük terim/el-haddü'l-asğar, büyük terim/el-haddü'l-ekber, küçük öncül/suğra ve büyük öncül/kübra kavramları
- 112-121. beyitler: Kıyas şekilleri
- 122-130. beyitler: Kıyas kalıpları (durûb)
- 131-134. beyitler: Bağlantılı kıyas (el-kıyâsu'l-iktirânî)
- 135-139. beyitler: Seçmeli kıyas (el-kıyâsu'l-istisnâî)
- 140-142. beyitler: İspat (el-burhân)
143. beyit: Diyalektik (el-cedel)
144. beyit: Retorik (el-hatâbe)
145. beyit: Poetik (eş-şî'r)
- 146-148. beyit: Sofistik (el-muğalata)
- 149-151. beyitler arasında hatime, hamd-u senâ, salavât ve dua kısımları yer almaktadır.
152. beyitte ise müellif, eserinin telifine:
- أرخه خلقى بأبهى نورق أضاء به مصباح فن المنطق
- "Süsleyip kitabını Hulkî, söyledi tarihini*
- Aydınlattı mantık ilminin kandilini" (1310) dizeleriyle tarih düşürmüştür.*
- Kitap 16 sayfadan ibarettir. Son bölümündeki kayıttan anlaşıldığına göre Hasan Şevki adlı bir hattat tarafından yazılmıştır (Aydın, 1311).

Resim 1. Sirâcî fî Nazmî'l-Îsâgûcî Adlı Eserin Kapağı ve İlk Sayfası

4. Sirâcî Fî Nazmî'l-Îsâgûcî'nin Tahlili

Bu kısımda *Sirâcî fî Nazmî'l-Îsâgûcî*'nin biçim ve içerik yönünden tahlili yapılacaktır.

4.1. Biçim Yönünden Tahlili

Ele aldığı konuların yanı sıra edebî bir özellik taşıyan eserin biçim yönünden tahlili; kullanılan dil ve üslup ile nazım özellikleri başlıkları altında incelenecektir. Eserde, dil ve üslup açısından şu hususlar göze çarpmaktadır.

4.1.1. Dil Yapısı ve Üslup Özellikleri

Sirâcî fî Nazmî'l-Îsâgûcî, klasik Arapça eserlerinin dil ve üslup özelliklerini taşımaktadır. Dilinin Arapça, konusunun klasik mantık olmasından dolayı esaslı bir bilgi ve birikim gerektirmekte ve ancak bu alanla alakadar olanların anlayabileceği terimleri barındırmaktadır.

4.1.1.1 Akıcı ve Anlaşılır Oluşu

Halil Hulki Efendi, bu eserde basit ve anlaşılır bir dil kullanmaya özen göstermiştir. Kafiye uygunluğu, vezin mecburiyeti ve nazımın kendine has bazı zaruri durumları haricinde garip kelimeler ve karmaşık ifadeler kullanmayarak anlaşılır ve kavranabilir örnekler vermiştir. Eserin bazı bölümlerinde *Îsâgûcî*'de yer alan cümleleri şiir kalıbına dökmüş ve kolayca anlaşılacak edebî ifadelerle misaller vermeyi tercih etmiştir.

4.1.1.2 Dil ve Nazım Unsurlarından Kaynaklı Bazı Problemler

Mantık gibi özel bir birikim ve uzmanlık gerektiren bir alanda bir eseri nazmen tertip etmenin, geniş ve zengin bir bilgi, çok güçlü bir kabiliyet ile birlikte edebî zevk gerektirdiği göz ardı edilemeyecek hususlardır. Özellikle manzum eserlerde konu ve biçimden kaynaklanan bazı problemlerin olması garip karşılanmamalıdır. Dolayısıyla

bu eserin bazı bölümlerinde muğlak veya farklı anlaşılacak ifadelerin varlığı inkâr edilemez. Eserde mevcut bazı problemler şu şekilde sıralanabilir:

a) Bazı ifadelerde kafiye veya vezin kaygısından kaynaklanan ve ilk bakışta anlaşılamayacak şekilde takdim ve tehire başvurulmuştur.

Ör:

94 - وَ الْمَوْجِبُ الْكُلِّيَّةُ كَلْبِيَّةٌ لَا تُعَكْسُ بَلْ تُعَكْسُ جُرِّيَّةٌ

Tümel olumlu, tümel olarak döndürülmez; tersine o tikel olarak döndürülür.

Beytinin normal akışı, “ وَ الْمَوْجِبُ الْكُلْبِيَّةُ لَا تُعَكْسُ كَلْبِيَّةٌ بَلْ تُعَكْسُ جُرِّيَّةٌ ” şeklindedir.

b) Atıflarda yapılan uzaklık ve kapalılık:

113- أَنْوَاعِ الْأَشْكَالِ لَدَى الْمَنَاطِقَةِ أَرْبَعَةٌ مِنْ دُونَ رَيْبٍ وَ شَبَهٍ
114- فَأَلْأَوَّلُ الْحَدُّ الْوَسِيطُ حَمْلُهُ يُدْرَى بِصُعُورَى فَيَكْبُرَى وَضَعُهُ
115- ثَانٍ فِي الْإِتْنَتَيْنِ حَمْلُهُ انْجَلَى وَالنَّالِثُ وَضَعُهُ فِيهِمَا انْتَلَى
116- وَالرَّابِعُ اجْعَلُهُ بِعَكْسِ الْأَوَّلِ فَهُوَ الْبَعِيدُ عَنِ طِبَاعِ الْكَمَلِ

Mantıkçılara göre kıyas şekilleri dört tanedir: Birinci şekilde orta terim, küçük öncülde yüklem; büyük öncülde ise konu olur. İkinci şekilde orta terim her ikisinde yüklem olur. Orta terim iki öncülde de konu olursa üçüncü şekil; eğer birinci şeklin tersi olursa dördüncü şekil olur. Bunlardan dördüncüsü, kâmil insanın yapı ve fitratına aykırıdır.

163

Beyitlerinde atıfların ve zamirlerin mercileri konusundaki muğlaklık, ifadelerin anlaşılmasını güçleştirmektedir.

c) Zamirlerin mercilerinin uzaklığı ve kapalı oluşu:

Ör:

23- وَ ذَلِكَ الْكَلْبِيُّ ذَاتِي لَهُ وَ عَرَضِي فَعَلَمَنْ ذَاتِيَهُ
24- هُوَ الَّذِي يَدْخُلُ فِي حَقِيقَةِ جَمِيعِ جُرِّيَّاتِهِ فِي السَّعَةِ
25- كَالْحَيَوَانَ نَسْبَةً إِلَى الْأَسَدِ وَ الْفَيْلِ وَ الْإِنْسَانِ وَ الْغَيْرِ وَرَدَ
26- وَ الْعَرَضِيُّ وَ هُوَ مَا يُخَالِفُهُ كَضَاحِكِ إِلَى الْإِنْسَانِ نَسْبَتُهُ

Küllî kavram zatî ve arazî olmak üzere iki bölüme ayrılır.

Zatî/ özsel, hakikati bütün cüzlerine şamil olandır. Mesela aslan, fil ve insana nispetle “canlı” gibi. (Çünkü bu kavram; insan, aslan, fil gibi bütün canlıları içine almaktadır.)

Arazî/ilintisel ise zatî kavramın aksinedir. İnsana nispetle “gülen” sıfatı gibi. (Gülme eylemi, insan türüne özgü olup diğer hayvan türlerinde tabiat itibarıyla gülme eylemi yoktur.)

Beyitlerinde, “ مَا يُخَالِفُهُ ” cümlesindeki zamirin “ ذَاتِيَهُ ” kelimesine dönmesi kolay kavranacak bir husus değildir. Klasik tarzda yazılmış Arapça eserlerde bu tip problemlerle sıklıkla karşılaşmaktadır.

d) Bazı bölümlerde yapılan bölümlemenin düzensiz olması:

Genel olarak bakıldığında eserde düzenli bir bölümeleme/taksim olmakla birlikte nazım tekniği ve doğasından kaynaklanan birtakım zorluklar göz ardı edilmeyecek hususlardandır.

Ör:

- 69- وَهِيَ عَلَى قِسْمَيْنِ أَيْضًا مُوجِبَةٌ كَأَنَّ زُبَيْرَ كَاتِبٍ وَ سَالِيَةً
70- كَخَالِدٍ لَيْسَ بِكَاتِبٍ أَمَا فَكُلُّ وَاجِدٍ ذَكَرْنَا مِنْهُمَا
71- إِمَّا هُوَ مَخْصُوصَةٌ فَلْتُنْفِخَهُم بِالطَّبَعِ أَوْ مَخْصُورَةٌ وَهِيَ اعْلَمَ
72- قِسْمَانِ مِنْ كَلِيَّةٍ مُسَوَّرَةٌ لَأَخَا وَ مِنْ جُرَيْيَّةٍ مُسَوَّرَةٌ
73- أَوْ لَا يَكُونُ ذَلِكَ كَذَلِكَ تُوسِّمُ بِالْمُهْمَلَةِ فَتُنْذِرُكَ

(Önerme) Ya “İbn-i Zübeyr yazıcıdır.” ifadesindeki gibi olumlu olur ya da “Halit yazıcı değildir.” ifadesinde olduğu üzere olumsuz olur.

Ayrıca bunların her biri ya anlattığımız örnekteki gibi özel (mahsus) veya belirtili (mahsur) olur. Bu da külliyye-i müsevvere (tümel belirtili) yahut cüz’iyye-i müsevvere (tikel belirtili) olarak ikiye ayrılır. Böyle olmayanlara ise mühmele (belirtisiz) adı verilir.

Yukarıdaki beyitlerde yapılan taksimin düzensizliği hususu açıkça görülmektedir.

e) Bazı yerlerde vezin veya kafiye kaygısıyla kelimelerin sembolize edilmesi:

Ör:

- 63- قَوْلٌ يَصْحُحُ أَنْ يُقَالَ النَّاطِقُ إِنَّهُ كَاذِبٌ بِهِ أَوْ صَادِقٌ
64- قِسْمَانِ مِنْهُمَا لَنَا حَمَلِيَّةٌ كَقَوْلِنَا خُرَيْمَةَ كَاتِبَةٌ
65- وَ مِنْهُمَا شَرْطِيَّةٌ مُتَّصِلَةٌ كَقَوْلِنَا إِنْ كُشِطَ فَتَمَّ صَلَاةٌ

Önerme, onu söyleyen hakkında “O, söylediği konuda doğrudur veya yanlıştır.” denilmeye elverişli olan sözdür. Bu da söz gelimi ya “Huzeyme yazıcıdır.” ifadesindeki gibi yüklemli ya da “Eğer güneş doğarsa gündüz olur.” ifadesinde olduğu gibi bitişik şartlı olur.

65 numaralı beyitte, “إن كانت الشمس طالعة فالنهار موجود” cümlesine işaret edilmektedir. إن şart edatı; ك, كانت lafzına; ط, طالعة lafzına; قَتَمَ, فالنهار موجود cümlesine işarettir. صَلَاةٌ ise tetimme için gelmiştir. Bu ise anlaşılması zor bir husustur.

f) Haşiv:

Cümlenin esas öğelerinden olmayan ve ifade edilmek istenen asıl manaya herhangi bir katkısı bulunmayan kelimelere haşiv denir. (Saraç, 2001:81).

Eserde sıklıkla görülen; “Kavra, düşün, duy, unutma, anla, bil, ...” vs. biçiminde emir cümleleri, kafiye ve ölçüyü garanti altına almak için kullanılan ihtiyaç fazlası lafızlar ile ilgili örneklerden bazılarıdır.

Ör:

20- وَ الْمَفْرَدُ قِسْمَانِ كُلِّيٌّ وَ جُزُّ نَيْ لَكَ الْكُلِّيُّ يَأْتِي الْآنَ فُرُّ

21- مَا عَنْهُ وَفُوعُ التَّيْرِكَةِ لَا يَمْنَعُ نَفْسٌ تَصَوَّرُ لِمَفْهُومِهِ عُوا

Müfret kelime, külli/tümel ve cüz'î/tekil olmak üzere ikiye ayrılır. Eğer müfret kelimenin veya kavramın manası sadece bir varlığa değil de bir sınıfın tümüne delâlet ediyorsa yani ortak olarak kullanılabilir ise bu kelime veya kavrama küllî (tümel) denir.

Yukarıdaki beyitlerin sonunda yer alan; “فُرُّ” (kazan-, tahsil et-) ve “عُوا” (kavra-) gibi emir kipleri haşiv olgusuna örnek olarak verilebilir.

g) Yazım ve baskı tekniklerinden kaynaklı bazı problemler:

Eserde dönemin klasik metot ve yazım anlayışı ile baskı tekniğinden kaynaklanan bazı problemler söz konusudur. İmla işaretleri kullanılmaması, çoğu kelimenin farklı biçimlerde okunması ve anlaşılmasına sebebiyet verdiğiinden kavramlar ve kavrama konusunda karışıklığa neden olmaktadır. Konu başlıkları belirgin olmakla beraber numaralandırmanın olmayışı, müstensihin yazı stili, bazı yerlerde okuma ve anlamayı zorlaştıran unsurlar olarak göze çarpmaktadır.

4.1.1.3. Nazım Biçiminin Özellikleri

Eserin nazım biçimi, mesnevi olarak adlandırılmaktadır. Mesnevi, kolay bir nazım şekli olup her beyit kendi arasında kafiyelidir. Bu özelliklerinden dolayı en uzun konular, hatta ciltler tutan eserler bile mesnevi şeklinde yazılabilmektedir. Kafiyelenişi: aa/bb/cc/dd/ee... şeklindedir (Pala, 2010:321).

4.1.1.4. Vezin ile İlgili Özellikler

Müellif bu eserde *recez* veznini kullanmıştır. Aruz ilminde dört müstef'ilün kalıbından oluşan bahre *recez* adı verilmektedir (Pala, 2010:388).

Müellif bu eserinde sıklıkla şu vezinleri kullanmıştır:

1. Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün/Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün
2. Müstef'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün/Mefâ'ilün Mefâ'ilün Müstef'ilün
3. Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün/ Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ül
4. Mefâ'ilün Mefâ'ilün Müstef'ilün/Mefâ'ilün Mefâ'ilün Müstef'ilün
5. Mefâ'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün/Müstef'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün
6. Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün/Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

4.2. Eserin Muhteva Yönünden Tahlili

Müellif, *Îsâgûcî*'yi nazım kalıbına dökerken konu sıralamasına aynen riayet etmiştir. Bazen cümleleri şiirsel ifadelerle dönüştürmekle yetinmiş; bazı yerlerde ise açıklayıcı ilaveler eklemiştir. Özellikle de örnekler konusunda birtakım değişiklikler yapmıştır. Bazı konularda ise örnek vermeyi ihmal ederek *Îsâgûcî* ye havale etmiştir.

5. *Sirâcî fî Nazmi'l-Îsâgûcî* Adlı Eserin Arapça Metni

سِرَاجِي فِي نَظْمِ الْإِسَاغُوجِي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

- 1- حَمْدًا لَوْ هَابَ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى
 - 2- أَبِي الْبُتُولِ صَاحِبِ الْبُرْهَانِ فِي
 - 3- صَلَاتِي عَلَيْهِ الرَّبُّ مَا هَبَّ الصَّبَا
 - 4- يَسَّرَ لِي سُبْحَانَهُ أَحْمَدُهُ
 - 5- مِمَّا حَكَى عَقْدًا مِنَ الْجَوَاهِرِ
 - 6- الْأَبْهَرِيِّ الْفَاضِلِ الْعَلَامَةِ
 - 7- بِهِ افْتَدَيْتُ فَأَقُولُ إِعْلَمُ تَقَى
 - 8- فِيهَا لِمَنْ يُبْدَأُ فِي الْعُلُومِ مَا
 - 9- فَأَيْهَا تَسَعَةً أَبْوَابِ كَمَا
 - الْبَابُ الْأَوَّلُ فِي الْكَلِّيَّاتِ الْخَمْسِ
 - 10- جِنْسٌ وَ نَوْعٌ نَمَّ فَصَلُّ خَاصَّةٌ
 - 11- فَالْفَلْفُظُ أَغْنَى الدَّالَّ بِالْوَضْعِ يَدُلُّ
 - 12- تَطَابِقًا وَ جُزْئِهِ تَضَمُّنًا
 - 13- وَ مَا يُلَازِمُهُ فِي الدَّهْنِ
 - 14- فَإِنَّهُ يَدُلُّ بِالمُطَابَقَةِ
 - 15- وَ بِالتَّضَمُّنِ عَلَى جُزْئِهِمَا
 - 16- ثُمَّ عَلَى الْقَابِلِ لِلْعِلْمِ وَ جِزْ
 - 17- وَاللَّفْظُ إِذَا مُفْرَدًا إِنَّهُ مَا
 - 18- دِلَالَةٌ دَلَّتْ عَلَى جُزْئِي مَعَ
 - 19- أَوْ رُجُبٍ وَ هُوَ الَّذِي بَعُكْسِ مَا
 - 20- وَ الْمُفْرَدُ قِسْمَانِ كُلِّيٌّ وَ جِزْ
 - 21- مَا عَنِ وَفُوعِ الشَّرِكَةِ لَا يَمْنَعُ
 - 22- مِثْلًا الْإِنْسَانَ وَ الْجُزْئِي مَا
 - 23- وَ ذَلِكَ الْكَلِمَى دَاتِي لَهْ
 - 24- هُوَ الَّذِي يَدْخُلُ فِي حَقِيقَةِ
- مُرْسِلٍ مَنْ لَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى
أَقْوَالِهِ طَهَ النَّبِيِّ الْمُفْتِي
وَ صَخْبِهِ وَ مَنْ إِلَيْهِ انْتَسَبَ
مَطْلُوبَ مَنْ لَا يُمَكِّنِي رُدُّهُ
فِي نَظْمِ اسَاغُوجِي ابْنِ الْعُمَرِ
وَ السَّلْمَعِيِّ الْكَامِلِ الْفَهْمَاءُ
فَهَذِهِ رِسَالَةٌ فِي الْمُنْطِقِ
قَدْ يَجِبُ اسْتِحْضَارُهَا تَكَلُّمًا
سَنَذْكَرُ الْكُلَّ بِهَا مُنْتَظِمًا
- وَ عَرَضُ عَامٍ فَهَذِي خَمْسَةٌ
عَلَى تَمَامِ مَا لَهُ يَوُؤُ
إِنْ ثَبَتَ جُزْؤُهُ وَ يُبَيِّنُ
بِالْإِتْرَامِ مِثْلُ الْإِنْسَانِ اعْتَنُ
مِنْ حَيَوَانٍ نَاطِقٍ تُحَقِّقَهُ
إِمَّا عَلَى الْأَوَّلِ أَوْ ثَانِيهِمَا
فَسِ الْكِتَابَةِ بِالْإِتْرَامِ قِرْ
بِالْجُزْءِ مِنْهُ لَا يُرَادُ دَائِمًا
نَاهُ لَهُ الْمِثَالُ كَمَا لِلْإِنْسَانِ صَنَعُ
قَدْ سَبَقَ كَحَمَرٍ وَ الْخَدِّ النَّمَّ
يُؤِي لَكَ الْكَلِمَى يَأْتِي الْأَنْ فُرْ
نَفْسٌ تَصَوَّرُ لِمَفْهُومِهِ عُوا
يَمْنَعُ بِالْعَكْسِ أَنْجَلِي كَأَدْهَمِ
وَ عَرَضِي فَعَلَمَنْ دَاتِيَهُ
جَمِيعِ جُزْئِيَّاتِهِ فِي السَّعَةِ

- 25- كَالْحَيَوَانَ نِسْبَةً إِلَى الْأَسَدِ وَ الْفِيلِ وَ الْإِنْسَانَ وَ الْغَيْرِ وَرَدَ
- 26- وَ الْعَرَضِيُّ وَ هُوَ مَا يُخَالِفُهُ كَضَاحِكِ إِلَى الْإِنْسَانَ نِسْبَتُهُ
- 27- دَائِيَّتُهُ إِذَا هُوَ الْمَقُولُ فِي حَيَوَانَ نِسْبَةً لِذَنْبٍ وَ جَمَلٌ فِي الْعَرَفِ كُلِّيِّ مَقُولٌ أَمَّهُ
- 28- بِحَسَبِ الشَّرِكِيَّةِ الْمُحَضَّةِ كَالْجُنْسِ ذَا وَ يُرْسَمُ بِأَنَّهُ
- 30- عَلَى كَثِيرِينَ هُمُوا حَقِيقَةً فِي مَا هُوَ مُخْتَلِفُونَ جَمَلَةً بِحَسَبِ الْخُصُوصِ وَالشَّرِكِ مَعَ زَيْدٍ وَ عَمْرٍو وَ هُوَ النَّوْعُ نَلَا عَلَى كَثِيرِينَ اخْتِلَافُهُمْ غَدَا
- 31- أَوْ فِي جَوَابِ مَا هُوَ بَلْ سَمِعَ كَقَوْلِنَا الْإِنْسَانَ نِسْبَةً إِلَى رَسْمِهِ كُلِّيِّ مَقُولٌ أَمَدًا
- 34- بِالْعَدَدِ دُونَ الْحَقِيقَةِ إِذَا دُونَ أَوْ أَنَّهُ غَيْرُ مَقُولٍ فِيهِ بَلْ وَ هُوَ الَّذِي يُمَيِّزُ الشَّيْءَ نَعَمَ
- 37- كَمَا النَّاطِقِ لِكُنْهَ بِالنِّسْبَةِ كَمَا رَسْمُهُ كُلِّيِّ عَلَى الْإِنْسَانِ مَقُولٌ
- 39- أَيْ فِي جَوَابِ أَيْ شَيْءٍ هُوَ فِي مُفَارِقِ وَ الْعَرَضِيُّ اثْنَانِ أَعْنَى الْإِنْفِكَائِهِ
- 42- وَ الْعَرَضُ الْمَفَارِقُ لَا يَمْتَنِعُ فِكُلُّ فَرْدٍ مِنْهُمَا إِذَا هُوَ الْإِنْفِكَائِهِ مِثْلُ ضَاحِكِ
- 45- وَ تُرْسَمُ بِأَنَّهَا كُلِّيَّةٌ فِي مَا عَدَتْ تَحْتَ حَقِيقَةٍ فَقَطُ
- 47- وَ إِذَا أَنْ يَعْزُ فَوْقَ وَاحِدَةٍ كَمُتَنِّ قَيْسٍ يُرَى بِالْقُوَّةِ
- 49- فَالرَّسْمُ كُلِّيُّ عَلَى مَا تَحْتَ مَهْ يُقَالُ قَوْلًا عَرَضِيًّا عِلْمٌ
- أَلْبَابُ الثَّانِي فِي الْقَوْلِ الشَّارِحِ
- 51- أَلْحَدُ قَوْلٌ مُتَقَنَّ دَالٌّ عَلَى وَ هُوَ الَّذِي تَرَكَّبَ عَنْ جُنْسِ شَيْءٍ
- وَ الْفِيلِ وَ الْإِنْسَانَ وَ الْغَيْرِ وَرَدَ كَضَاحِكِ إِلَى الْإِنْسَانَ نِسْبَتُهُ جَوَابِ مَا هُوَ أَيَا صَاحِ ثَقِي حَيَوَانَ نِسْبَةً لِذَنْبٍ وَ جَمَلٌ فِي الْعَرَفِ كُلِّيِّ مَقُولٌ أَمَّهُ فِي مَا هُوَ مُخْتَلِفُونَ جَمَلَةً بِحَسَبِ الْخُصُوصِ وَالشَّرِكِ مَعَ زَيْدٍ وَ عَمْرٍو وَ هُوَ النَّوْعُ نَلَا عَلَى كَثِيرِينَ اخْتِلَافُهُمْ غَدَا فِي جَوَابِ مَا هُوَ ثُمَّ اعْتَمِدَ فِي أَيْ شَيْءٍ هُوَ فِي دَائِيَّةِ حَلِّ عَمَّا يُشَارِكُنَّهُ فِي الْجِنْسِ عَمَّ حَقًّا إِلَى الْإِنْسَانَ فَصَلُّ ثَابِتٌ لِي فِي جَوَابِ سَوَفَ يُثَلَّى الْأَنَّ قَوْلًا دَائِيَّةِ رَسْمِ الْفَصْلِ هَكَذَا اصْطَفَى مُفَارِقِ وَ الْعَرَضُ اللَّازِمُ ظَلٌّ مَنَعًا عَنِ الْمَاهِيَةِ عِلْمَتُهُ عَنْهَا انْفِكَائِهِ عَلَيْهِ تَطَّلِعُ مُخْتَصُّ فِي حَقِيقَةٍ فَقَطُ حَلَّلٌ فِعْلًا وَ حَقِيقَةً لِلْإِنْسَانَ حِكِي تُقَالُ قَوْلًا عَرَضِيًّا مُثَبَّةٌ حَافِظَهَا فَارَ عَلَى هَذَا النَّمَطِ حَقِيقِ لِلْعَرَضِ الْعَامِ بِيَمَّةِ وَ الْفِعْلُ لِالْنِسِ وَ كِلِّ دَائِيَّةِ حَقَائِقِ مَعْلُومَةٍ مُخْتَلِفَةٍ بَيِّنَاتُهُ وَ الْبَابُ فِيهِ خَتَمٌ مَاهِيَةِ الشَّيْءِ اصْطِلَاحًا نَزَلَ وَ فَصَلِهِ أَيْ الْقَرِيبِينَ تَهَى

- 53- كَحَيَوَانٍ نَاطِقٍ نَسْبُهُ
تَبْدُو إِلَى الْإِنْسَانِ تَأَمُّ اسْمُهُ
- 54- وَالَّذِي رَكَّبْتُهُ مِنْ جَنَسٍ بَعْدُ
وَ فَصَلِهِ الْقَرِيبَ نَاقِصًا تَعُدُّ
- 55- مِثْلُ الْجَسِيمِ النَّاطِقِ بِالنَّسَبِ
إِلَى الْإِنْسَانِ بَغِيرِ فَرِيَةٍ
- 56- وَالرَّسْمُ نَاقِصٌ وَ تَأَمُّ كُتَيْبُ
فَالتَّأَمُّ وَهُوَ الَّذِي قَدْ تَرَكَبُ
- 57- مِنْ جَنَسِ شَيْءٍ وَ حَوَاصِهِ الَّتِي
تَلْزَمُهُ كَالضَّاحِكِ بِالْقُوَّةِ
- 58- مِثْلَهُ كَالْحَيَوَانِ الضَّاحِكِ
مَتَى تُعْرَفَ أَسِيْبًا تَدْرُكُ
- 59- وَالنَّاقِصُ مِنْ عَرَضِيَّاتِ تُرَى
جُمْلَتُهَا مُخْتَصَّةٌ بِلَا مِرَا
- 60- هَا بِحَقِيْقَةٍ فَقَطُّ كَقَوْلِنَا
نَطْمًا لَدَى تَعْرِيفِ الْإِنْسَانِ اعْتِبْنَا
- 61- مَاثِي عَلَى رَجَائِيهِ بَادِي الْبَشَرَةِ
عَرِيضُ الْأَطْفَارِ دَفِينُ الْمُفْرَةِ
- 62- مَعِ مُسْتَقِيمِ الْقَامَةِ صَنَعُ
حَاكِّ مُتَمِّمِ بَصَحْنِ الْخَدِّ صَحَّ
- أَلْبَابُ الثَّلَاثِ فِي الْقَضَايَا
- 63- قَوْلٌ يَصْحُحُ أَنْ يُقَالَ النَّاطِقُ
إِنَّهُ كَاذِبٌ بِهِ أَوْ صَادِقُ
- 64- قِسْمَانِ مِنْهُمَا لَنَا حَمَلِيَّةٌ
كَقَوْلِنَا خَزِيمَةٌ كَاتِبَةٌ
- 65- وَ مِنْهُمَا شَرْطِيَّةٌ مُتَّصِلَةٌ
كَقَوْلِنَا إِنْ كُنْطِطْ فَتَمَّ صِلَةٌ
- 66- أَوْ هِيَ مُفْصَلَةٌ كَالْعَدَدُ
إِمَّا هُوَ زَوْجٌ وَ إِمَّا مُفْرَدٌ
- 67- وَ الْجُزْءُ الْأَوَّلُ مِنَ الْحَمَلِيَّةِ
سَمَوُهُ مَوْضوعًا أَوْ أَلْوَالِقَطَانَةِ
- 68- وَ الثَّانِي مَحْمُولًا وَ فِي الشَّرْطِيَّةِ
مُقَدَّمًا ثَنِيَّةً تَالِيًا فَتَى
- 69- وَ هِيَ عَلَى قِسْمَيْنِ أَيْضًا مُوجِبَةٌ
كَابْنِ زُبَيْرٍ كَاتِبٍ وَ سَالِيَةٍ
- 70- كَخَالِدٍ لَيْسَ بِكَاتِبٍ أَمَّا
فَكُلُّ وَاحِدٍ ذَكَرْنَا مِنْهُمَا
- 71- إِمَّا هُوَ مَخْصُوصَةٌ فَلتُنْفِئَهُمْ
بِالطَّبْعِ أَوْ مَخْصُورَةٌ وَ هِيَ أَعْلَمُ
- 72- قِسْمَانِ مِنْ كَلِيَّةٍ مُسَوَّرَةٌ
لَا حَا وَ مِنْ جُزْئِيَّةٍ مُسَوَّرَةٌ
- 73- أَوْ لَا يَكُونُ ذَالِكَ كَذَلِكَ
تُوسِّمُ بِالْمُهْمَلَةِ فَلتُنْذِرُكَ
- 74- وَ بَعْدُ فَالشَّرْطِيَّةُ الْمُتَّصِلَةُ
هِيَ لَزُومِيَّةٌ وَ إِنْفَاقِيَّةٌ
- 75- فَمَا لَدِيهِمْ سَمِيئَةٌ مُفْصَلَةٌ
تَأْتِي مِنْهَا الْحَقِيْقَى اجْعَلُهُ
- 76- كَقَوْلِنَا الْعَدِيدُ إِمَّا وَاحِدٌ
وَ إِمَّا زَوْجٌ وَ ذِهِ يَأَسْتَدُّ
- 77- مَايَعَةُ الْخُلُوِّ وَ الْجَمْعُ مَعَا
وَ الثَّلَاثِي مِنْهَا مَايَعُ جَمْعُ صَنَعُ
- 78- كَقَوْلِنَا ذَا الشَّيْءِ إِمَّا حَجْرٌ
أَوْ شَجَرٌ وَ الثَّلَاثِي سَيُذَكَّرُ
- 79- بِمَايَعِ الْخُلُوِّ مِثْلُ ذُو التَّقَى
إِمَّا هُوَ فِي الْبَحْرِ أَوْ لَا يَغْرُقُ

80- وَ هَذِهِ الثَّلَاثَةُ ذَوَاتُ أَحْجٍ

81- كَالْعَدْدِ إِذَا مُسَاوٍ مَثَلًا

فَصَلِّ فِي التَّنَاقُضِ

سَلْبًا وَ إِجَابًا بِحَيْثُ يَفْتَضِي

82- خُلِفَ الْقَضِيَّتَيْنِ مِنْهُ عَرْضِي

صَادِقَةً وَ الْكُذْبَ لِلْأُخْرَى انْتَمَى

83- لِذَاتِهِ أَنْ تُصْبِحَ إِحْدَاهُمَا

لَا بَعْدَ إِتِّفَاقِ الْإِثْنَيْنِ مِنْ

84- وَ ذَلِكَ لَا يَتَحَقَّقَنَّ إِلَّا

وَ الْجُزْءِ وَ الْكُلِّ وَ فِي الزَّمَانِ

85- فِي الْقُوَّةِ وَ الْفِعْلِ وَ الْمَكَانِ

وَ فِي الْإِضَافَةِ اضْبِطَّنْ قَوْلِي

86- وَ الشَّرْطِ وَ الْمَوْضُوعِ وَ الْمَحْمُولِ

تَقْبِضُهَا سَالِبَةً جُزْئِيَّةً

87- وَ تِلْكَ الْمَوْجِبَةُ الْكُلِّيَّةُ

يُعْرَفُ بِالْمَوْجِبَةِ الْجُزْئِيَّةِ

88- وَ التَّقْدُّ لِلْسَالِبَةِ الْكُلِّيَّةِ

تَحَقُّقُ التَّنَاقُضِ بَيْنَهُمَا

89- وَ بَعْدُ فَالْمَحْصُورَتَانِ انْحَرَمَ

كَمِيَّةً لَهُ التَّحَقُّقُ جُعِلَ

90- إِلَّا إِذَا لُوْحِظَ الْإِخْتِلَافُ فِي الْإِ

وَ الصِّدْقُ لِلْجُزْئِيَّتَيْنِ يُحْسَبُ

91- لِأَنَّ الْكُلِّيَّتَيْنِ كَذِبٌ

فَصَلِّ فِي الْعَكْسِ

مَحْمُولٌ مَوْضُوعًا بِمَا مِنْ أَجْلِ

92- تَصْيِيرِكَ الْمَوْضُوعِ مَحْمُولًا كَذَا الْإِ

وَ الصِّدْقُ وَ الْكُذْبُ بِحَالِهِ انْتَهَى

93- مَعَ بَقَا الْكَيْفِيَّةِ بِحَالِهِ

لَا تُعَكِّسُ بَلْ تُعَكِّسُ جُزْئِيَّةً

94- وَ الْمَوْجِبُ الْكُلِّيَّةُ كُلِّيَّةٌ

عَكْسٌ كَكُلِّ جِسْمٍ امْرُؤٌ سَلَّ

95- إِذْ يَصْدُقُ كُلُّ امْرِي جِسْمٌ وَ لَا

جِسْمٌ فَقَدْ يَصْدُقُ مَا سَفَّ تَقْرَأُ

96- لِكَيْتَهُ إِنْ قِيلَ لِي كُلُّ امْرِي

نَخَطِي بِشَيْءٍ وَ صِيفٌ وَ عُيْنٌ

97- أَيْ بَعْضُ جِسْمٍ امْرُؤٌ لِأَنَّ

يَكُونُ بَعْضُ جِسْمٍ امْرُؤٌ بِجَدِّ

98- بِالْجِسْمِ وَ الْمَرْءِ خَلِيلِي فَقَدْ

جُزْئِيَّةً أَيْضًا بِهِذِي الْحُجَّةِ

99- وَ الْعَكْسُ لِلْمَوْجِبَةِ الْجُزْئِيَّةِ

وَ ذَلِكَ بَيْنَنَا بِنَفْسِهِ أَتَى

100- وَ السَّالِبُ الْكُلِّيَّةُ كُلِّيَّةٌ

شَيْءٌ مِنَ الْإِنْسَانِ يَعودُ مَثَلًا

101- فَإِنَّهُ إِنْ صَدَقَ قَوْلُكَ لَا

سَانٍ مِنَ الرَّيْبِ مَعَالِي قَدْ أَمِنَ

102- يَصْدُقُ لَا شَيْءٌ مِنَ الْعُودِ بِإِنْ

أَعْنِي لِرُومًا عِنْدَ أَهْلِ الْعُنَّةِ

103- لَا عَكْسٌ لِلْسَالِبَةِ الْجُزْئِيَّةِ

رِيٌّ وَ لَا يَصْدُقُ عَكْسُهُ اعْتِنِمْ

104- لِصِدْقِ بَعْضِ الْحَيَوَانِ لَيْسَ بِإِمْ

الْبَابُ الرَّابِعُ فِي الْقِيَاسِ

تُسَلِّمُ بِلَا تَنْتَزِمُ عَنْهَا يَا فَتَى

105- قَوْلٌ مَوْلُفٌ مِنْ أَقْوَالِ مَتَى

- 106- لِذَاتِهَا وَجُودٌ قَوْلٍ آخَرَ
وَهُوَ عَلَى قِسْمَيْنِ كُنْ مُنْتَظِرًا
- 107- فَأَوَّلُ سَمَائِهِ أَقْتِرَانِي
وَاحْكَ بِالْإِسْتِنَاءِ لِاسْمِ الثَّانِي
- 108- ثُمَّ الَّذِي كَرَّرَ بَيْنَ طَرَفَيْ
مَقْدَمَتَيْهِ فَأَعْلًا اضْعِ إِلَى
- 109- سَمَوُهُ حَذَا أَوْسَطَ وَ قَدْ تَرَى
مَوْضُوعَ مَطْلُوبِكَ حَذَا أَصْغَرَ
- 110- مَحْمُولُهُ أَكْبَرُ وَالْمَقْدَمَةُ
الَّتِي فِيهَا الْأَصْغَرُ الصُّغْرَى سِمَهُ
- 111- وَ اسْمُ الَّتِي اسْتَقَرَّ فِيهَا الْأَكْبَرُ
كُبْرَى وَ ظَلِّي دَعْدُ مِنْهَا أَكْبَرُ
- 112- وَ هَيْئَةُ تَأْلُفِ الْحَاصِلِ مِنْ
صُغْرَى وَ كُبْرَى اسْمُهَا بِالشَّكْلِ زُكِنُ
- 113- أَنْوَاعِ الْأَشْكَالِ لَدَى الْمَنَاطِقَةِ
أَرْبَعَةٌ مِنْ دُونَ رَيْبٍ وَ شَبَهٍ
- 114- فَأَوَّلُ الْحَدِّ الْوَسِيطِ حَمْلُهُ
يُدْرَى بِصُغْرَى فَيُكْبَرَى وَضَعُهُ
- 115- ثَانٍ فِي الْإِثْنَيْنِ حَمْلُهُ انْجَلَى
وَالثَّلَاثِ وَضَعُهُ فِيهِمَا انْتَلَى
- 116- وَالرَّابِعُ اجْعَلُهُ بَعْكُسِ الْأَوَّلِ
فَهُوَ الْبَعِيدُ عَنِ طِبَاعِ الْكَمَلِ
- 117- وَالْأَلَمَعِيُّ لَيْسَ يَخْتِاجُ إِلَى
رَدَادٍ تَأْنِيهَا إِلَى شَكْلِ عَلَا
- 118- يُنْتِجُ عِنْدَ صُغْرَاهُ وَ كَتَبَ
رَاهُ بِإِسْجَابٍ وَ سَلَبٍ لَهُ أَبُ
- 119- وَالْأَوَّلُ مِنْهَا هُوَ الْمَعْيَارُ
لِكُلِّ عِلْمٍ وَ هُوَ الْمُخْتَارُ
- 120- فَتُورِدَنَّاهُ لِيُجْعَلَ قَا
نُورًا وَ مِنْهُ يُنْتِجُ الْمَنَى فَوْقَ
- 121- وَالشَّرْطُ صُغْرَى جَعَلَهَا مُوجِبَةً
لِلنَّاسِجِ وَالْكُبْرَى لَهُ كَلِيَّةٌ
- 122- ضَرْوْبُهُ الْمُنْتِجَةُ أَرْبَعَةٌ
فَحَفْظُهَا لِلطَّلِبِينَ عُمْدَةٌ
- 123- فَأَوَّلُ مَا يَتَرَكَّبُ مِنْ
مُوجِبَةٍ كَلِيَّةٍ صُغْرَى وَ مِنْ
- 124- مُوجِبَةٍ كَلِيَّةٍ كُبْرَى لَهُ
مُوجِبَةٌ كَلِيَّةٌ اِنْتِاجُهُ
- 125- وَالثَّانِي مَا رُكِّبَ مِنْ مُوجِبَةٍ
كَلِيَّةٍ صُغْرَى وَ مِنْ سَالِيَةٍ
- 126- كَلِيَّةٍ كُبْرَى فَفَقَطُ يُنْتِجُنْ
سَالِيَةً كَلِيَّةً فَلْتَعْلَمَنَّ
- 127- وَالثَّلَاثُ مِنْ مُوجِبٍ جُزْئِيَّةٍ
صُغْرَى وَ مِنْ مُوجِبَةٍ كَلِيَّةٍ
- 128- كُبْرَى فَهَذَا الثَّلَاثُ مَرْتَبَةٌ
يُسْتَنْتَجُ مِنْهَا جُزْئِيَّةٌ
- 129- وَالرَّابِعُ تَرْكِيْبُهُ مِنْ مُوجِبٍ
جُزْئِيَّةٍ صُغْرَى وَ قُلٌّ مِنْ سَالِبٍ
- 130- كَلِيَّةٍ كُبْرَى لَهُ النَّتِيْجَةُ
أَقْوَلُ فَالسَّالِيَةُ الْجُزْئِيَّةُ
- 131- وَالْأَقْتِرَانِيُّ هُوَ الْمُرَكَّبُ
إِمَّا مِنْ حَمَلَيْنِ يُعْرَبُ
- 132- أَوْ مِنْ مُتَصِلَيْنِ تَجْمَعُهُ
أَوْ مِنْ مُفَصَّلَيْنِ تَعْلَمُهُ
- 133- أَوْ مِنْ الْحَمَلِيَّةِ وَالْمُنْفَصَلَةِ
أَوْ مِنْ الْحَمَلِيَّةِ وَالْمُنْفَصَلَةِ

- 134- أَوْ هُوَ مِنْ ذَاتِ اِتِّصَالٍ وَانْفِصَالٍ
لِ خُذْ عَلَيْهَا لَا تُزِدْ لَا تُنْقِصِ
- 136- ثَانِيهِ فَالشَّرْطِيَّةُ الْمَوْضُوعَةُ
فِيهِ بِهِ اِتِّصَالُهَا إِنْ مُتَّبِعَتْ
- 137- أَقُولُ فَاسْتِنْتَاءُ عَيْنِ الْأَوَّلِ
قَدْ يُتَّبَعْنَ عَيْنَ ثَالِ مُقْبَلِ
- 138- وَ يُتَّبَعُ اسْتِنْتَاءُ تَقْيِضِ التَّالِيِ
تَقْيِضِ أَوَّلِ أَبِي بَنِ خَالِي
- 139- إِنْ اِتِّصَالُهَا فَعَيْنُ أَحَدِ الْ
جُزْئَيْنِ تَقْيِضِ الْآخِرِ فَاتِّدَادِ
- أَلْبَابُ الْخَامِسُ فِي الْبُرْهَانِ
- 140- مَا لَهُ لِإِنْتِاجِ الْبَيِّنِ الْأَلْفِ مِنْ
مُقَدِّمَاتِ الْبَيِّنِ تَقْتَرُنُ
- 141- تِلْكَ الِتَّقْيِذَاتُ أَوْ لِيَاثُ
مُشَاهَدَاتِ مُجَرَّبَاتِ
- 142- وَ حَدْسِيَّاتِ قَضَايَا مَعَهَا الْ
قِيَاسِيَّاتِ الْمُتَوَاتِرَاتِ نَلُ
- أَلْبَابُ السَّادِسُ فِي الْجَدَلِ
- 143- فَهُوَ الْقِيَاسُ الَّذِي أُلْفَ مِنْ
مُقَدِّمَاتِ اسْتِنْتَاءِهَا رُكُنُ
- أَلْبَابُ السَّابِعُ فِي الْخَطَابَةِ
- 144- فَمَا لَهُ مِنْ مُقَدِّمَاتِ أَلْفَةٍ
مَقْبُولَةٍ فِي النَّاسِ أَوْ مَطْنُونَةٍ
- أَلْبَابُ الثَّامِنُ فِي الشِّعْرِ
- 145- مَا لَهُ الْفَتْ مِنْ مُقَدِّمَاتِ إِنْ
بِسَاطِنَا أَوْ قَبْضُنَا مِنْهَا عَلِنُ
- أَلْبَابُ التَّاسِعُ فِي الْمَغَالِطَةِ
- 146- مَا كَانَ مِنْ مُقَدِّمَاتِ كَاذِبَةٍ
شَبِيهِةٍ بِالْحَقِّ تَأْلِيْفُهُ مَهْ
- 147- أَوْ بِالَّتِي تَشْتَهَرُ فِي الْأُمَّةِ
أَوْ كَانَ مِنْ وَهْمِيَّةِ كَاذِبَةٍ
- 148- فَالْغَمُّدَةُ مِنْهَا هُوَ الْبُرْهَانُ
يُكْرَمُ مَنْ يُصْغَى وَ لَا يُهَانُ
- 149- الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى الْكَمَالِ
تُحْمُ الصَّلَاةُ عَدَدَ الرَّمَالِ
- 150- عَلَى نَبِيِّ حَارَ لَوْلَاكَ لَمَّا
خَلَقْتَ أَفْلَاكَ وَ أَرْضَا وَ سَمَا
- 151- وَ إِلَهِهِ وَ الْأَنْبِيَاءِ قَاطِبَةً
أَرْجُو بِهِمْ مَوْلَانِ حُسْنِ الْخَاتِمَةِ
- 152- أَرْخَهُ خُلْفِي بِأَيْهِ نُورِقِ
أَضَاءَ بِهِ مَصْنَبَاخِ قَنْ الْمُنْطِقِ

SONUÇ

Bu çalışmada; Halil Hulki Efendi'nin hayatı, eserleri, siyâsî ve ilmî şahsiyetinin yanı sıra edebî şahsiyeti ile ilgili hususlara yer verilmiştir.

Halil Hulki Efendi, Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı bir zaman diliminde yaşamıştır. Bu dönemdeki âlimler eser telif etmekten ziyade eserlere şerh ve haşiyeler yazmış veya daha önce yazılmış eserleri nazım hâline getirmişlerdir.

Bu dönem âlimlerinin yetiştiği medreselerde okutulan eserler, Arapça kaleme alınmış ve Arapça şerh edilmiştir. Yine bu dönemde ezbere dayalı eğitim sisteminin bir uzantısı olarak tedris edilen kitapların bir kısmının ezberlenmesi gerektiği için ders kitaplarının birçoğu manzum olarak telif edilmiştir.

Halil Hulki Efendi, *Sirâcî fî Nazmî'l-Îsâgûcî* adlı eserinde, el-Ebherî'nin *Îsâgûcî* isimli mantık kitabında işlediği konuları manzum olarak 152 beyitte toplamıştır. Mesnevi nazım biçimiyle yazılan ve *recez* vezni kullanılan bu eserde, basit ve anlaşılır bir dil kullanılmasına özen gösterilmiştir. Mantık gibi özel bir birikim gerektiren bir alanda bir eseri manzum olarak tertip etmenin, geniş ve zengin bir bilgi hazinesi, güçlü bir yetenek ile birlikte edebî bir zevk gerektirdiği göz ardı edilemeyecek niteliklerdir.

Manzum eserler, zevkli ve kolay bir üslupla öğrenmeyi sağlamaları, şiirin musikisi sayesinde hatırlamaya imkân vermesi, nesre göre ezberlenmesinin daha kolay olması gibi sebeplerle tercih edilen eser türlerindedir. Bu açıdan *Sirâcî fî Nazmî'l-Îsâgûcî*'nin *Îsâgûcî* ile karşılaştırılıp edebî zevkin aşılandığı, edebî üslubun kavratılması ve nazım tekniğinin öğretilmesi amaçlanan bir kitap örneği olarak kullanılması ve eserleriyle ilim ve irfan dünyamıza önemli bir miras bırakan bilginlerin hayatları ile bilimsel çalışmalarının araştırılıp ortaya çıkarılarak ilim dünyasına kazandırılması gerektiği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Akay, Sedat (2019). *Edebî Zevk-Siirtli Halil Hulki Efendi ve "Muktetafu'l-ezhar fî Nazmî'l-İzhârî'l-esrâr" Adlı Eseri.*

Siirt: Siirt Birlik Gazetecilik ve Matbaacılık.

Aritürk, Ahmet ve Aritürk, Muhammet Fatih (2003). *Siirt'le İlgili Anekdotlar.* Siirt: Orka Matbaası.

Atalay, Ömer (1946). *Siirt Tarihi.* İstanbul: Çeltüt Matbaası.

Aydın, Halil Hulki (1309). *Muktetafu'l-Ezhâr fî Nazm-i İzhârî'l-Esrâr.* İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası.

Aydın, Halil Hulki (1310). *Siraci fî Nazm-i Îsâgûcî.* İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası.

Aydın, Halil Hulki (1311). *Muziletu'l-ğavâmid fî Fenni'l-ferâid.* İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası.

Aydın, Halil Hulki (1319). *Makâmâtü'l-Ehaveyn.* Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kitaplığı, nr 1148, vr. 1a-20b.

Ayyıldız, Erol (2003). "Makâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27, 417-419.

Bardakoğlu, Ali (1995). "Ferâiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17, 362-363.

Batur, Halil & Akay, Sedat (2022). İki Kardeşin İki Dilde Müşterek Kaleme Aldıkları Eser: Makâmetü'l-Ehaveyn.

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (29), 500-518.

Bayhan, Taci. Mücadele Gazetesi. Siirt: 20.07.2009 sayısı.

Bingöl, Abdulkuddüs (2000). "Îsâgûcî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (22), 488-489.

el-Cürçânî, Seyyid Şerif (1997). Ta'rifât. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları.

Çil, Yücel (2005). *Erzurum Kongresine Katılan Delegelerin Biyografileri.* Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Emiroğlu, İbrahim (2003). "Mantık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28, 18-28.

Er, Rahmi (1994). *Bediu'z-zamân el-Hemedâni ve Makâmeleri*. İstanbul: MEB Yayınları.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. (t.y.) *Lisânu'l-Arab* (1-6. cilt). thk. Abdullah Ali el-Kebir vd.
Kahire: Dâru'l-maârif.

Kılıççioğlu, Cumhur (1992). *Her Yönüyle Siirt*. Ankara: Yücel Matbaası.

Kömürcü, Kâmil (2018). Mantık Tarihinde İsgocî Geleneđi. *Bilimname*, (36), 45-62.

el-Mağnîsî, Mahmud Hasan. (1271/1855). *Muğni't-Tullâb*. İstanbul: Matbaa-i Amire.

Saraç, M. A. Yekta (2001). *Klâsik Edebiyat Bilgisi-Belâgat*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Sarioğlu, Hüseyin (2016). *İsâgücî Mantığa Giriş Ebherî, İnceleme-Tahkik-Çeviri*. Ankara: Türkiye Bilimler
Akademisi.

Seçkin, B. Sami (2005). *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*. İstanbul: Siirt Vakfı Yayınları.

Yüksel, Emrullah (2000). "Birgivi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6, 191-194.